

BOZKIR TÜRK KÜLTÜRÜNDE GÜMÜŞ'ÜN ORTAYA ÇIKIŞI VE İŞLENİP YAYILMASI

Kürşat KOÇAK*

Özet

Bozkır kültürü, hayvancılık ekonomisine dayalı olarak otlak ve su boylarını takip etmek suretiyle konargöçer bir hayat meydana getirmiştir. Bu yeni hayat biçimine bozkır atlı kültürü adı verilmiştir. Bozkır kültüründe büyük koyun sürüleri atlar çobanlar vasıtasıyla idare edilmiş ve daima yeni bol sulu ve otlu araziler aranmıştır. Konargöçer kültürün üç temel unsuru at, koyun ve metaldir. Bu kültürün mensupları yerleşik kavimlerden metalin nasıl eritilip döküldüğünü öğrenmişlerdir. Bozkır kültürü mensupları otlak ararken metal cevher yataklarının bulunduğu yerleri de öğrenmişlerdir. Bozkır kültüründe taş ve çamurdan yapılan fırınlarda metaller eritilmiştir. Malzemenin işlenmesi için balyoz, örs ve manda derisinden körük yapılmıştır. Metalin keşfedilip işlenmesi Bozkır kültürünün gelişmesinde etkili olmuştur. Çünkü metal, topraktan ve ahşaptan mamul nesnelere göre daha dayanıklıdır ve kırılğan malzeme yerine kullanılmıştır. İlk defa Afanesyevo Kültüründe (M.Ö. 3000-1700) süs eşyalar yapmada, gümüş, altın ve meteor kökenli demir kullanılmıştır. Karasuk devrinde metal işleyicilerinin ürünleri yüksek düzeyde teknik ustalık gösterdiği gibi, metal araç ve gerecin geniş bir alanda kullanılması metalurjik üretimin çapını göstermesi bakımından dikkate değerdir. Orta Asya'da Kazakistan ve Altay dağlarında dikkate değer miktarda gümüş madenleri vardır. Gümüş madeni bozkır kültüründe bronzun kullanıldığı kadar büyüklükte kullanılmamıştır. Gümüş daha çok kıymetli süs eşyası ve diğer külçe olarak kullanılmıştır.

Anahtar Kelime: Bozkır, Gümüş, Metal

Silver (Being Discovered, Hammered, Spreaded) in Turkish Steppe Culture

Abstrack

Steppe culture has a nomadic life style based on animal husbandry along the rivers and grassland. This life style name is steppe subculture. In this steppe culture, large sheep herds were herded by shepherds with horse and always searched for new grassy wetlands. The first three key elements of nomadic culture are horse, sheep and metal. The people of this culture learned how to melt and smelt the metal from other settled tribes. Also, they learned ore deposits while they were looking for grasslands. Metals were melt in stone and mud ovens. Anvil, sledge, hammer and smokers with buffolo skin were made. Metal, discovered and worked on, affected on the development of steppe culture, because metal is more durable than other stuff made of soil and wood. During the period of Afanesyevo culture, it was the first time to be used silver, gold and the iron originated from meteor. In the age of Karasuk, the product of metal workers were comperatively technological. Moreover, it is notable in terms of the size of metallurgic production. There are significant silver beds, around Kazakhstan and Altay mountains, in the Central Asia. Silver wasn't commonly used as much as bronze in steppe culture. It is commonly used as precious ornaments and bullion.

Keywords: Steppe, Silver, Metals

Gümüş'ün Ortaya Çıkışı

Bozkır kültüründe gümüş metalinin kullanımı yaygın olmasa da kurgan ve defin yerlerinde az da olsa bulunmuştur. Bozkır'ın en çok tercih edilen metali bronz olmuş daha sonra ise bronzun imalinde kullanılan kalay madenine ulaşımın güçlüğü ve demirin kolay elde edilmesiyle yerini demir almıştır. Gümüş ise diğer madenlerde olduğu gibi ulaşılması kolay

* Yrd. Doç. Dr. Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi. kocakkursat@nevsehir.edu.tr

yüzey yataklardan elde edilmiş ve yumuşaklığından dolayı süs eşyası ve benzeri için kullanılmıştır. Özellikle kadeh, tabak gibi pahalı gösterişli eserler ve at koşum takımlarının yapımında altından sonra kullanılmıştır. Gümüş doğada hem doğal maden, hem de cevher niteliğinde bulunmaktadır. Doğal gümüş ilk defa imal edilen gümüştür. Bu da tıpkı altın gibi dere yataklarından toplanır ya da birtakım kayaların içinde damar halinde yer alır. Doğal gümüşün, altından daha geç bir tarihte keşfedildiği düşünülmekte ve M.Ö. IV. bin başlarından itibaren süs eşyalarının yapımında kullanıldığı bilinmektedir. Gümüş de altın gibi yumuşak bir maden olduğundan soğukken de çekiçlenebilir; 960.5°'de erimekte ve 2100°'de kaynamaktadır. Kazakistan bölgesinde gümüş maden ocaklarının tespiti Göktürk Devri maden sanatının gümüş eserler sunması açısından önemli olmuştur (Oktay, 2013, s. 58). Gümüş¹ tabiatta hem doğal, hem de cevher olarak bulunan gümüş madeni, altın gibi dere yataklarından toplanır veya bazı kayaların içinde damar halinde bulunmuştur. Doğal gümüş çok az miktarlarda mevcut olduğundan, altından daha geç bir tarihte bulunduğu düşünülmektedir. Doğal gümüşün, M.Ö. IV. binin başlarından itibaren Çinliler, Farmlar ve Türkler tarafından süs eşyaları yapmak için kullandıkları bilinmektedir. Cevher-gümüşe gelince, bir kurşun kükürt bileşimi olan parlak ve madenimsi görünümlü galen cevherinin içinde hem gümüş hemde kurşun madenleri bulunur. Galenin erime noktası düşük olduğundan, bu cevher diğer cevherlerden farklı olarak uzun bir süre ateşte bırakılarak üstü açık bir ocakta tasfiye edilebilir. Galenin tasfiyesi sonucu, gümüş kurşun karışımı bir alışımda elde edilir. Sonra bu alaşımda, uzun bir süre ısıtılarak, kurşunun oksidasyonla ayrılması ve geride saf gümüşün kalması sağlanır. Gümüşün renginin parlaklığı ve güzelliği, paslanıp çürümeyişi, işleme kolaylığı dolayısıyla her türlü kullanım, süs ve ziynet eşyalarında sıkça kullanılmıştır (Bakır, 2002, s. 30-31).

Altın eritme işlemi esnasında yan ürün olarak gümüş elde edilmektedir. Soy maden altını, içindeki diğer madenlerden ayırarak saflaştırma yöntemlerinin başında “kupelasyon” yani “altını özel bir potada kurşunla eriterek ayırma” işlemidir. Bu yöntem Eski Çağ'da keşfedilmiş ve Orta Çağ'da kullanılmıştır. İçinde başka madenleri de bulduran altın, gözenekli dokuya sahip özel bir potada kurşun madeniyle birlikte eritilir. Sonra bu alaşımda üzerinden hava akımı geçirilir (Oktay, 2013, s. 47). Altın, okside olmayan, kurşun ise oksijenle çok kolay birleşen bir madendir. Bundan dolayı potadaki alaşıma üflenerek hava verilince, kurşun hemen okside olur ve altının içinde bulunan diğer kolay okside olan madenlerin oksitleriyle birleşerek, cüruf meydana getirir. Bu cüruf kısmen potanın gözenekli yani süngerimsi duvarı tarafından emilir, kısmen kopuk gibi yüzeye çıkar. Cüruf üst tarafa çıktıkça alınır. Sonunda potanın dibinde saf altından bir külçe kalır. Eğer altının içinde diğer madenlerle birlikte bir miktar da diğer bir soy maden olan gümüş bulunursa, gümüş de altın gibi oksijenle birleşmediğinden kupelasyon işlemi sonunda potanın dibinde altın-gümüş karışımı külçe geriye kalır. Bu alaşımda haldeki iki soy madeni birbirinden ayırmak için “tuz” veya “kükürt” ile kupelasyon uygulanır. Ayrıca gümüşün ayrılması için bu işlemin sureci

¹ Gümüş, periyodik tabloda Ag simgesi olarak, argentium ismiyle yer almaktadır. Atom sayısı 47, atom ağırlığı 107,87 gram olan bu madenin erime noktası 961,9 °C, kaynama noktası ise 1950 °C ve özgül ağırlığı da 10,5 g/cm³tür. Eski çağlardan itibaren bilinen gümüş madeni altın ve bakırdan sonra keşfedilmiştir. Yunan tarihinde Atina'daki gümüş madenlerine rastlanılmaktadır. Gümüşün M.Ö. 3100 yıllarında Mısırlılar ve M.Ö. 2500 yıllarında Çinliler ve Persler tarafından kullanıldığı belirtilmiştir. (gumushouse.wordpress.com, adresinden 18/04/2017 tarihinde alınmıştır.)

yemek tuzu ve arpa kepeği eklenerek düzenleme yapılmaktadır. Altın ve gümüşün ayrılmasında kullanılan başka bir yöntem de gümüşün gümüş sülfür haline dönüştürülmesidir (Oktay, 2013, s. 47-48).

Gümüş hakkında ilk mitolojik bilgilere Oğuz kağan destanında rastlamaktayız. Bu durumda bize Türklerin çok eski zamanlardan beri gümüşü tanıdıklarını göstermektedir. “Uruz beyin oğlu ona çok altın ve gümüş yolladı ve dedi ki: Ey (Oğuz Kağan), sen benim kağanımsın...” (Rahmeti, 1970, s. 8). Divânu Lugâti’t-Türk’te altın ya da gümüşün eritildiği ocaklara “köyda” adı verilmektedir (Mahmûd, 1996, s. III-173). Eski Türklerde altın, gümüş, bakır, demir, kurşun öz Türkçe kelimelerdir (Arsal, 2014, s. 18).

Gümüşün Avrasya’da kullanımı M.Ö. üç bin yıllarına kadar geriye gitmektedir. İlk olarak Kuzey Kafkasya’da Maikop (M.Ö. 3750-3000) kültürüne ait Belaya nehri havzasındaki Maikop Kurgan’ını (M.Ö. 3700 ile 3400 yılları arasına tarihlenmekte) 11 metre yükseklikte 100 metre çapında kurgan 1897 yılında arkeolog Vesolovskji tarafından keşfedilmiştir. Kurganda zengin malzeme bulunmuştur. Mevta altı yâda sekiz adet dar direk tarafından desteklenmiş tentenin altında uzanıyordu. Burada dört adet boynuzlu dekore edilmiş boğa bulunmuştur. İki yekpare altın iken ikisi yekpare gümüşü ve kayıp mum tekniği² ile yapılmıştı (Baumer, 2012, s. 92,95). Türkmenistan Gonur Tepe’de (M.Ö. 2000-1650) yıllarına tarihlenen gümüş bir mühür bulunmuştur. Belki de Sümer doğurganlık tanrıçası Inana ya da savaş tanrıçası Ishtar olan bir kanatlı tanrı, hibrid bir yaratık, kısmen panter ve kısmen yılan tasviri mührün üstündedir. Bu eser Türkmenistan Aşgabat ulusal müzesindedir (Baumer, 2012, s. 108).

Kuzey ve Orta Kafkasya İskit Bölgesinde Gümüş Metali: İskitlerde (Saka) kuyumculuk sanatı anlaşılacağı üzere ileri bir seviyeye ulaşmıştır. Kuyumcular altın ve gümüşü eritip dökme ve preslemeyi bilmekte, hayvan başlarıyla süslü gerdanlıklar, yüzükler, kakma tekniği ile süslü takılar, pendants üretmekteydiler (Oktay, 2013, s. 44).

Kafkasya’nın Kral Mezarları olarak ifade edilebilecek Maykop Tümülüslerinin açılan ilk örneği, içerisinde çok zengin sanat ve kültür eşyasının elde edildiği 11 m yüksekliğinde bir mezar idi. Daha sonraları, Novosvobodnaya’ya yakın olan Klady denilen yerde, bölge yöneticileri ve ailelerini barındıran bir mezarlıktaki 31 numaralı Tümülüs’te taştan inşa edilmiş iki odadan ibaret bir defin yeri bulunmuştur. Birinci oda zengin eşyalarıyla yönetici bir erkeğe ikinci oda ise daha gösterişsiz eşyalarıyla bir kadına aittir. Cesedin yanında tahmini M.Ö. 2300 yıllarına ait kıymetli eşyalar bulunmuştur. Burada altın çubuklar, altın ya da gümüş küçük boğa figürlerinin bulunduğu gümüş bir boru, altın boncuklar, türkuaz, akik, altın gömlek düğmeleri, gümüş ve altından delikli diskler, altın telden halkalar bulunmuştur (Çoruhlu, 2016, s. 295-296). Karadeniz’in kuzeyindeki Dinyester nehri havzasındaki M.Ö. 7-5. yüzyıla tarihlenen İskit kurganları bulunmaktadır. Bunlar arasında Solocha kurganı gibi kral kurganları da bulunmaktadır. Bu kurganlarda ölü yemeğinden artan gümüş, altın ve bronzdan yapılmış lüks şölen kapları bulunmuştur (Grakov, 2006, s. 131-132). Başlangıçta 18

² Yapılacak metal ürünün mumdan bir örneği yapılır. Bu örnek alçıyla kaplanır ve alçı donduktan sonra kalıp ısıtılır, mum erir ve de kaybolur. Mum kaybolduktan sonra bıraktığı boşluğa erimiş metal dökülür, metal donup katılaştıkça kalıp kırılarak içindeki döküm dışarı alınır (www.unverdokum.com.tr.).

metre olan ve çift kat doldurulan Solocha kurganı V. yüzyılın sonlarına veya IV. yüzyılın başlarına aittir. Mezarın merkezdeki ana kısmı soyulmuştur. Mezardaki mevtanın sağ elinin yanında değişik şekilde yedi bronz ve gümüş kâse, siyah lakeli bir kylix ve ağaç kaplar bulunmuştur. Gümüş kâselerden ikisi üzerine aslan avlayan İskit resimleri çizilmiştir (Grakov, 2006, s. 134-135).

Karadeniz'in kuzeyindeki Kuban nehri havzasındaki Kelermes kurganı 41 metrekareden 114 metrekare boyutunda ve aşağı yukarı M.Ö. 7. yüzyılın sonlarına aittir. Kelermes kurganında sıra dışı sanatsal eserler arasında üç altın diadem bulunmuştur. Birincisi taşlarla ve merkezinde griffin kafa heykelcikle dekore edilmiş ve şekillendirilmiş dizginler, ikincisi hayvan dizgin motifleri ile kaplanmış ve Kibela tanrısı figürü etrafında mitolojik kompozisyonlar olan gümüş bir ayna ve üçüncüsü gümüş bir riton idi. Bunlardan başka İyon tasvirler bulunan altın kâse, İskit hayvan üslubu ile dekore edilmiş sanat eserleri ki içinde hayvan üslubu ile kaplı (gortytus) ok kılıfı, topuzlar ve altın panter kaplı kalkan bulunmuştur (Petrenko, 1995, s. 9-10).

İskitlere ait Dnyeper nehri havzasında dokuz adet mezarlıkta 534 adet mezar bulunmuştur. Bunlar içerisinde bey mezarları da bulunmakta ve M.Ö. beşinci yüzyıla kadar tarihlenmektedir. Bu mezarlardan çıkan atlarla beraber gömülmüş sanat eseri olan gümüş, altın ve bronz hayvan üslubu ile dekore edilmiş dizgin takımları çıkmıştır (Melyukova, Scythians Of Southeastern Europe, 1995, s. 44). İskit asil kadınlarının mezarından ise hayvan üslubu ile dekore edilmiş gümüş ritüel kaseler bulunmuştur (Melyukova, Scythians Of Southeastern Europe, 1995, s. 45) Belgorodskaya bölgesi Durovka köyü yakınındaki kurgandan ise çok dikkate değer altın plak ve gümüş riton bulunmuştur (Melyukova, İskitler ve Sarmatlar, 2000, s. 53).

İskitlere ait Chertomlyk Kurganı aşağı Dinyeper bölgesi kurganlarından olan Nikopolis yakınlarındaki kurgan 20 metre yüksekliğinde bir büyük tepenin altındadır. Kurganlar soyulmuştur. Kurganın çapı 130 m dir. Bu büyük İskit kurganı, 10 metre derinlikteki ölü aşı kalıntılarına bakarak İskit tunç çağına ait küçük bir kurganın üstüne kurulmuştur. Burada kazıyı yapan Minns tarafından 20 metre derinlikteki esas oda Minns A diye kodlanmıştır. Bu odaya bağlı diğer odalar da I, II, III ve IV numaralı oda olarak belirlenmiştir. II. numaralı odada gümüş saplı bir bıçak bulunmuştur (Çoruhlu, 2016, s. 315-316-317). Rus arkeolog İ.Y. Zabelin'in 1862-1863 yıllarında Nikopolis yakınlarında Chertomlyck kurganında ana katokomp'un batısındaki üç çukurda altın ve gümüş koşum takımlı on bir at yatmaktaydı ve bazı eyerlerde altın ve gümüşle süslüdür. Ağaç eyerin kenarları dalgalı ve bukleli altın şeritle çevrilidir (Grakov, 2006, s. 136).

İskitlere ait Aleksandropolis kurganı, Ukrayna'da Pontik İskitya denilen yerde bulunan ve M.Ö. III. yüzyıla ait olduğu tahmin edilen Oleksandropol'sky kurganında kazılar sonucunda çıkartılmış defin odası içerisinde üç adet ceset bulunmuştur. Burada ayrıca at definleri bulunmuştur. Bu atların bir tanesi kendine ait ayrı bir mezarda, 15 tanesi ise bir yeraltı dehlizinde gömülmüş vaziyette idi ve hemen hepsi altın, gümüş ve tunç koşum takımlarına sahipti (Çoruhlu, 2016, s. 323). Kırım'da bulunan, Kul Oba kurganında soylu bir İskit asilzadesinin mezarı 1830 yılında açılmıştır. Bu kurgandan dikkate değer miktarda değerli eser çıkarılmıştır. Örneğin top şekilli elektron (altın ve gümüş karışım) kadeh

muhtemelen İskit epik hikâyeleri ile tasvir edilmiş ve cesedin bacakları arasına konmuştur. Kurgandaki tonozun güney duvarında bir zırh taşıyıcı gömülmüştür. Ona bir at, iki mızrak, bronz baldır zırhı ve kask eşlik etmiştir. Metal kaplar, bronz kazanlar dâhil iki adet gümüş leğen ile ayın kapları seti ve amforalar duvar boyunca yerleştirilmiştir (Olkhovsky, 1995, s. 69). Milattan sonraki devirlerde de Kafkasya’da gümüş kullanımı devam etmiştir. Hazar şehri Sarkel’de bulunmuş, VII.-VIII yüzyıllara ait gümüş tepsinin de Sir derya Oğuzlarıyla ilgili olduğu sanılmaktadır; çünkü bu tepside Dede Korkut destanlarının bir safhası, Banu Çiçek ile Bamsı Beyrek’in güreşlerine dair hikâyenin tasvir edildiği anlaşılmaktadır (Esin, Türklerde Maddi Kültürün Oluşumu, 2006, s. 18).

Türkistan (Orta Asya) ve Altay Dağlarında Gümüş Metali: Altay dağlarında birçok yerde keşfedilmiş kadim maden ocakları bulunmuştur. Eski Türkler madenden türlü silah, alet ve ziynet eşyası yapmasını bildikleri gibi, madenleri çıkarmak, onları istimal edebilecek hale getirmek, eritmek usullerini de biliyorlardı. Eski Türk vatanlarında eskiden işletilmiş bırakılmış pek çok maden bulunmuştur. Çoğu bakır madeni ocaklardır. Bu ocakların yer altındaki yolları (galerileri) tıpkı asrımızda yapılan maden ocakları gibi sütunlarla desteklenmiştir. Bu maden ocaklarının çokluğu Türklerin bu madenleri kendileri kullanmakla yetinmeyip, başka ülkelere de sattıkları anlaşılıyor (Arsal, 2014, s. 28). Bölgede bulunan eski maden ocaklarında diğer metallerin yanı sıra gümüş de imal edilmiş olmalıdır. Ancak gümüş diğer metaller bronz ve demir gibi yaygın kullanılmamıştır. Yumuşaklığı ve parlaklığından dolayı süs eşyaları yapımında tercih edilmiştir. Kurganlardan çıkan sanat eserleri gümüşten imal edilmiştir.

Afanesyevo Dönemi’nde takıların yapımında ise gümüş, altın ve meteor kökenli demir de tercih edilmiştir, bakır tellerden yapılmış küpeler ele geçmiştir (Okladnikov, 2000, s. 118). Güney Sibirya’da ve yanı başındaki bölgelerde yaşayan kabileler Andronova kültürü öncesinde olduğu gibi yün elbiseler, örme ve deri şapkalar kullanmışlardır. Aynı dönemde, altın gümüş süs eşyaları ve cilalı tabaklar kullanılmaya başlanmıştır (Laypanov & Miziyev, 2008, s. 56). Kurgan- Afanesyevo ve Andronova ardıllarının sanatında ve onların geç dönem halefleri olan İskitler Döneminde kurganlardan çıkan vahşi hayvan stili etkili olmuştur. Onlar altın ve gümüşten olağanüstü güzellikte süs eşyaları yapmışlardır (Laypanov & Miziyev, 2008, s. 56).

A.V. Adrianov, Minusinsk bölgesinde bilhassa Altayların güney vadilerinde çalışmıştır. Çalışmalarını daha ziyade küçük mezarlar üzerinde sürdürdü. Adrianov, 1911 yılında batı Altay aймаğı, Mayemir Stepı, Mayemir ve Narın Nehri kıyılarında, Altaysk-Solnechny Belok-Çernoviy mıntkasında yaptığı kazılarda altın ve gümüşten at koşum parçaları ele geçirilmiştir. Bu kurganlar M.Ö. VI yüzyıla tarihlendirilmiştir (Çoruhlu, 2016, s. 39-40). Kızıl kum çölü ismini kırmızı kuımlardan alır ve Turan havzasının batı kısmınca uzanır. Kızıl kum çölü zengin gümüş, altın, bakır ve uranyum cevherlerini barındırır ve merkezi Özbekistan’dan Kazakistan’ın içine kadar yayılır (Baumer, 2012, s. 13). Tacikistan Sarazm, kurucuları Kopet Dağı vahalarından gelmiş ve burayı Güneydoğu Merkezi Asya’nın çok önemli bir metalürji merkezlerinden biri yapmışlardır. Fergane vadisi boyunca uzanmakta ve zengin gümüş, altın, bakır, kurşun, kalay ve arsenik kaynaklarına sahiptir (Baumer, 2012, s. 68).

Hun Dönemi’nde İvolga nehri’nin Selenge bölgesinde ortaya çıkarılan Hun arkeolojik sitesinde demir atölyesi ve bronz dökümhanesi tespit edilmiştir. Buradan da anlaşılacağı üzere Hunlar maden sanatında önemli örnekler vermişlerdir; bunlar altın, gümüş, demir ve bronz ile

bunların alışımından elde edilmektedir (Oktay, 2013, s. 38). Kazakistan'da Almatı'nın 70 km kuzeyinde Esik kasabasında, yol açmak için alçak bir tepenin düzeltilmesine çalışılırken tesadüfen bulunan bir Türk tigiine ait Esik adı verilen kurganda altın pullarla kaplı elbise ve 4800 parçadan fazla eşyalar bulunmuştur. Mezarda, 4.800 parça altından başka, tabaklar, vazolar, kepeçler, ayna ve tarak kılıfları ve gümüş kaşıklar bulunmuştur. Bunların, MÖ 5. yüzyıla ait yüksek bir medeniyetin ürünleri veya belgeleri olduğu kabul edilmektedir (Diyarbakırlı, 1972, s. 189; Özdek, 1990, s. C. I, 32). 1969-1970 yıllarında, Kazak Bilimler Akademisi'nin Tarih, Arkeoloji ve Etnografya Enstitüsü'nün Arkeoloji bölümü başkanı, Kemal Akişoğlu'nun yönetiminde kazılan, Alma Ata şehrinin 50 km yakınında şimdiki Esik kurganından çıkan eserler proto-Türk ve Hun sanatının yapım ve süsleme tekniklerine uymaktadır. Hayvan tasvirleri Türk hayvan üslubuna uygun olarak ele alınmıştır. Mezarlardan ele geçirilen çeşitli eşyalar arasında keramik kaplar, ahşap tabaklar, iki gümüş kupa ve yazının üzerinde yer aldığı bir gümüş çanak bulunmuştur. Burada ayrıca kavisli sapının ucu turna başı şeklinde bir gümüş kaşık, dibine sekiz yapraklı çiçek resmi tasvir edilmiş bir kase, yan tarafına 26 işaretten oluşan iki sıra yazı yazılmış olan küçük gümüş kase vardı (Çoruhlu, 2016, s. 205-206).

Hun devrinden kaldıkları tahmin edilen Pazırık iki kurganında çeşitli gümüş malzeme ortaya çıkartılmıştır. Bu malzemeler gümüş kemer, gümüş ayna ve gümüş ata asılan süstür (Rudenko, 1970, s. 34).

Sibirya'da bulunmuş olan bir Karluk hükümdarının tahta çıkışını tasvir eden tabakta gümüşten yapılmıştır (Esin, Türk Kozmolojisine Giriş, 2001, s. 130). Türklerde kemer (kur) rütbe işareti olarak kullanılıyordu ve bu kemer üzerindeki gümüş ve altın levhalar ise rütbe işaretlerini oluşturmaktaydı (Esin, Türk Kozmolojisine Giriş, 2001, s. 135). Batı Orta Asya'da Neolitik dönemin önemli bir evresi olan Kelteminar Kültürü'nde altın ve gümüş madenlerinin bulunduğu Ceyhun Deltası ve Harezmi öne çıkar (Oktay, 2013, s. 49). Oval ya da yuvarlak gezli ve dişli kemerlerin gövdesi yuvarlak ya da ovaldir, gez de gövde formu ile paralellik göstermektedir. Uç yaklaşık olarak gövdenin iki katıdır ve uç yaprak ya da palmet ile bitmektedir. Bütün örnekler Altay'da atlı mezarlarda ele geçmiştir ve gümüşten yapılmışlardır (Oktay, 2013, s. 198). Yüzükler atlı kadın mezarlarından (Kudırge Mezarlığı Mezar 10) ve erkek mezarlarında (Kudırge Mezarlığı Mezar 12) ve atsız kadın mezarında (Kudırge Mezarlığı Mezar 4) ve atsız erkek mezarından (Kudırge Mezarlığı Mezar 2) bulunmuştur. Yüzükler gümüş ya da bakır olabilmektedir; Örneğin Kudırge Mezarlığı'ndan Göktürk Devri'ne ait 12 adet örnekten dört tanesi gümüş ve sekiz tanesi bakırdandır (Oktay, 2013, s. 215). Düz kısa ayaklı, şişkin gövdeli, kulplu, uzun düz boyunlu: Bu tipteki altın ve gümüş kaplar Altay ve Minusinsk Havzası'nda ele geçmiştir. Bu kaplar VII.-VIII. yüzyılda özellikle Sayan-Altay, Moğolistan ve Tuva'da da bu tip kapların yaygın olduğu bilinmektedir (Oktay, 2013, s. 218).

Altayların batı kesiminde, Ursula nehri kenarında bulunan Tuyayta kurganları 10 m'ye kadar ulaşan çapları ve 50 cm den 10 m'ye kadar erişen yükseklikleri ile orta büyüklükte kurganlar olup burada açılan kurganlardan biri soyulmamıştır. Söz konusu kurganın defin bölümünde, üzerinde Göktürk runik yazısı bulunan bir gümüş maşrapanın çıkarılması çok önemlidir (Çoruhlu, 2016, s. 233). Kudırge Mezarlığı Mezar 4 (Altay) de bulunan VI-VII. yüzyıla ait koşum kayışına ait 1,7 cm x 2,6 cm boyutunda 6 adet dikdörtgen forma yakın gümüş uç ele geçmiştir. Bunların uzun kenarları figürlü olarak tasarlanmıştır; ortaya yakın noktada küçük birer yay çizmektedir (Oktay, 2013, s. 258). Balık-Sook I Kurgan 11 (Altay)

buluntu yerinde VIII. yüzyılın ikinci yarısı-IX. yüzyıl'a ait gümüş kemer seti ele geçmiştir. (Bulunduğu yer İnititut Avtomatiki i Elektrometrii Sibirskogo Otdeleniya Rossiyskoy Akademii Nauk.) Kemer setine ait elemanlar (deri kayış günümüze ulaşmamıştır) gümüşten ve döküm tekniği kullanılarak yapılmışlardır. Bunlar üzerlerinde süslemeye sahip değildirler, düz kenarları bulunmaktadır ve kemerin boyutu ile uyumludurlar. Kemer setinde dikkati çeken nokta olarak bir tarafında dikey kesik ve diğer tarafında yuvarlak çıkıntı yapan kenarı ile ele alınan pulların varlığından bahsetmek gerekmektedir. İki kenarının farklı ele alınması sayesinde dik kesik olarak aşağı inen tarafta kareye yakın dikdörtgen formda pulların, yuvarlak çıkıntı yapan tarafta ise yuvarlak formu pulların yerleştirilmesi kolaylaştırılmıştır. Kemer setinde ayrıca hilal görümlü pullar da bulunmaktadır. Bu özellikler bize kemer setinin özenli ve zarif bir biçimde hazırlandığını göstermektedir (Oktay, 2013, s. 270).

Büyük göçebe hükümdarı (Batı Göktürklerinin büyük hükümdarı, Kağan Sizabulos, İstemi) ise süslü ve altın yıldızlı bir taht üzerinde otururdu. Tahtın tekerlekleri bile vardı. İcabında tekerlekli tahtın önüne at koşulabiliyordu. Bizans heyetinin 571 yılında Göktürk devletine yaptığı gezide Zemarque, İstemi Kağan'ın yanına gelince onu otağında ve bir atla çekilebilen iki tekerlekli, altın bir tahtta oturur buldu. —Otağ, baştan sona en güzel renklerle sanatkârane şekilde alacalanmış ipek kumaşlarla süslenmişti. Elçilik heyetinde bulunan bir görevli, diğer günlerde Bizanslıların kabul edildiği diğer iki bölümü de tasvir etmiştir. Birinde heykeller, kağanın üzerinde uzandığı altın bir divan, sürahiler, ibrikler ve altın fiçiler, ikincisinde ise altınla kaplı ahşap direkler, dört tavus kuşu üzerinde oturan altın süslü bir yatak hayranlıkla seyrediliyordu. Girişteki arabalar gümüş yemek takımlar ve gümüşten yapılmış hayvan resimleriyle doluydu (Ligeti, 1997, s. 78-79; Chavannes, 2007, s. 301). Gök Türkler devrinde Çinli seyyah Turfanda Karaşar'a giderken Batı krallığının bütün paralarının çıkarıldığı her tarafı gümüş madeni ile kaplı İn-şan'ı(Gümüş Dağını) aşmıştır. Büyük Kümiş dağları, kümiş "gümüş" Türkçe bir kelimedir işte bu yüzden T'ang'lar bu dağlara İn-şan (gümüş dağlar) derler (Chavannes, 2007, s. 28-29).

Sonuç

Bozkır kültüründe bilindiği üzere sağlamlığından dolayı metal ağırlık kazanmıştır. Metalde kendi içerisinde türlerine göre kullanılmıştır ancak gümüş diğer metaller kadar yoğun kullanılmamıştır. Ancak kolay işlenmesi ve yumuşaklığından dolayı ve de altından sonra değerli metal olması sebebiyle yaygın olarak süs eşyası olarak kullanılmıştır. Özellikle yönetici sınıfın kurganlarından bu tür gümüş silah ve süs malzemesi bulunmuştur.

Kaynakça

Arsal, S. M. (2014). *Türk Tarihi Ve Hukuk*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Bakır, A. (2002). *Madencilik ve Maden Sanayi*. Ankara: Bizim Büro Basımevi.

Baumer, C. (2012). *The History Of Central Asia (The Age of the Steppe Warriors)*. Newyork: I. B. Tauris.

Chavannes, E. (2007). *Batı Türkleri(Çin Kaynaklarına Göre)*. İstanbul: Selenge Yayınları.

Çoruhlu, Y. (2016). *Eski Türklerin Kutsal Mezarları Kurganlar*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.

AKADEMİK BAKIŞ DERGİSİ

Sayı: 64 Kasım – Aralık 2017

Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi

ISSN:1694-528X Calal-Abad Uluslararası Üniversitesi,

Türk Dünyası Kırgız – Türk Sosyal Bilimler Enstitüsü

Calal-Abad – KIRGIZİSTAN

<http://www.akademikbakis.org>

Diyarbakirli, N. (1972). *Hun Sanatı*. İstanbul: MEB Yayınları.

Esin, E. (2001). *Türk Kozmolojisine Giriş*. İstanbul: Kabcacı Yayınevi.

Esin, E. (2006). *Türklerde Maddi Kültürün Oluşumu*. İstanbul: Kabcacı Yayınevi.

Grakov, B. (2006). *İskitler*. (Çev. D.Ahsen Batur). İstanbul: Selenge Yayınları.

gumushouse.wordpress.com. (adresinden 18/04/2017 tarihinde alınmıştır.).

Laypanov, K. T., & Miziyev, İ. M. (2008). *Türk Halklarının Kökeni*. İstanbul: Selenge Yayınları.

Ligeti, L. (1997). *Bilinmeyen İç Asya*. İstanbul: MEB Yayınları.

Mahmûd, K. (1996). *Divanül Lugati't- Türk I- II- III*. (Ter. Besim Atalay). Ankara: TDK Yayınları.

Melyukova, A. I. (1995). Scythians Of Southeastern Europe. J. D. Kimball, L. T. Bashilov, L. T. Yablonsky, & (Ed.) içinde, *Nomads Of The Eurasian Steppes In The Early Iron Age* (s. 27-61). Berkeley: Zinat Press.

Melyukova, A. I. (2000). İskitler ve Sarmatlar. D. Sinor içinde, *Erken İç Asya Tarihi* (s. 141-166). İstanbul: İletişim Yayınları.

Okladnikov, A. (2000). Tarihin Şafağında İç Asya. D. Sinor içinde, *Erken İç Asya Tarihi* (s. 61-140). İstanbul: İletişim Yayıncılık.

Oktay, J. Ö. (2013). *Orta Ve İç Asya'da VI-IX Yüzyıllar Arasında Maden Sanatı: Göktürk Devri*. İstanbul: Basılmamış Doktora Tezi.

Olkhovsky, V. S. (1995). Scythian Culture in the Crimea. J. D. Kimball, V. A. Bashilov, L. T. Yablonsky, & (Ed.) içinde, *Nomads Of The Eurasian Steppes In The Early Iron Age* (s. 62-81). Berkeley: Zinat Press.

Özdek, R. (1990). *Türklerin Altın Kitabı*. İstanbul: Tercüman Yayınları.

Petrenko, V. G. (1995). Scythian Culture in the North Caucasus. J. D. Kimball, V. A. Bashilov, L. T. Yablonsky, & (Ed.) içinde, *Nomads Of The Eurasian Steppes In The Early Iron Age* (s. 5-22). Berkeley: Zinat Press.

Rahmeti, W. B. (1970). *Oğuz Kağan Destanı*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.

Rudenko, S. I. (1970). *Frozen Tombs Of Siberia (the Pazyrk Burials of Iron Age Horsemen)*. Berkeley and Los Angeles: University of California Press.

www.unverdokum.com.tr. Sitesinden 15 Nisan 2015 tarihinde saat 17:30 da alınmıştır.